

CMENTARZ PRZY KOŚCIELE KLASZTORNYM ŚW. MACIEJA WE WROCŁAWIU

Do Krzyżowców z czerwoną gwiazdą należał w średniowieczu położony przy ulicy Szewskiej we Wrocławiu ogrodzony kompleks, na który składały się: kościół św. Macieja Apostoła z przyległym niezabudowanym placem, szpital św. Elżbiety (określany po 1257 r. jako szpital św. Macieja), zabudowania zakonne i gospodarcze (fundowane przed 1248–1253 r.). Po przeciwnej stronie ulicy znajdował się fundowany w 1282 r. kościół cmentarny św. Jerzego – *sente Jorgin Kirchhof*, od około połowy XIV w. św. Agnieszki. Cmentarz znajdował się po zachodniej stronie świątyni. Łącznie na kompleks Krzyżowców składało się około 15 budynków (Goliński 1997, s. 113, 137, 139; Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 4–5; Burak, Okólska 2007, s. 56–59). Sytuację tę dość dobrze oddaje plan widokowy Bartłomieja Weynera z 1562 r. (*Wrocław* 1999). W 1688 r. kościół św. Agnieszki został oddany w użytkowanie jezuitom.

Księżna Anna, córka króla czeskiego Przemysła Ottokara i małżonka Henryka II Pobożnego, przekazała ostatecznie w 1253 r. szpital i kościół św. Macieja sprowadzonym z Pragi przed 1248 r. szpitalnikom-krzyżowcom. W XIV w. rozbudowano kościół i przypuszczalnie wówczas erygowano parafię św. Macieja, która istniała do 1819 r. W przebudowanym w latach 1695–1720 budynku klasztornym pomieszczono po sekularyzacji w 1810 r. Gimnazjum św. Macieja, a kościół pełnił odtąd funkcję świątyni szkolnej (Burak, Okólska 2007, s. 56; Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 8).

Pierwotnie zmarłych chowano do 1775 r. przy kościele św. Jerzego (św. Agnieszki), który w 1811 r. został sprzedany i zamieniony następnie na magazyn (Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 8). W latach 80 XX w. przeprowadzono tam badania terenowe,

odsłaniając 14 grobów szkieletowych (Krupiński 1983; Kwiatkowska 1987, s. 125). Teren pola grzebalnego był jednak z trzech stron ograniczony budynkami, a od wschodu przebiegała ulica Szewska, więc w 1801 r. krzyżowcy chcieli zakupić na cele grzebalne działkę *Wuttke Haeussern*, na co jednak rada miejska nie wyraziła zgody. Odmowę motywowano niewielką powierzchnią działki i jej położeniem wśród zabudowy. W 1808 r. założono nowy cmentarz (*Friedhof zu St. Matthias*) zlokalizowany przy ul. Dubois i Cybulskiego, który funkcjonował do 1867 r. i około 1912 r. został zlikwidowany (Burak, Okólska 2007, s. 57).

Nie wiadomo dokładnie od kiedy wykorzystywany był do celów grzebalnych, placyk po południowej stronie kościoła św. Macieja, na rogu ulicy Szewskiej i pl. Nankera (w średniowieczu ul. Ryckerska). Zarówno na planie Weynera z 1562 r., jak też według Fryderyka B. Weynera z 1760 r. w teren cmentarza ogrodzony jest murem. W 1723 r. wmurowano w jego narożnik figurę św. Jana Nepomucena. Na przełomie XIX i XX w. mur został wyburzony, a figurę przesunięto w kierunku wejścia do kościoła, gdzie stoi do dzisiaj. Na imaginowanej akwaforcie F.B. Weynera z 1760 r. przedstawiono (z dużym zniekształceniem perspektywy) kondukt żałobny, kroczący od strony pl. Nankera w stronę ogrodzonego murem cmentarza przy kościele św. Macieja (ryc. 1). Na samym cmentarzu zaznaczono (imaginowane?) płyty nagrobne (Len 1997, s. 78).

Podczas oblężenia w 1945 r. kościół i klasztor uległy poważnym zniszczeniom, a krypta kościelna służyła jako schron, a potem szpital wojskowy. Teren cmentarza przy kościele św. Macieja nie był nigdy systematycznie rozpoznany. W 2004 r. C. Buśko prowadził z negatywnym skutkiem poszukiwania

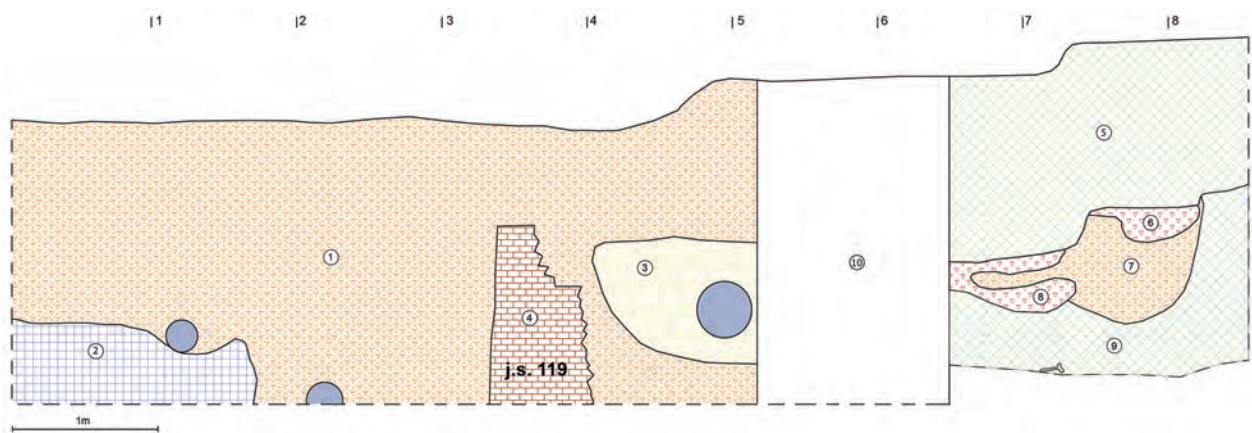

Ryc. 1. Wrocław. Kondukt żałobny kroczący od strony placu Nankera w stronę cmentarza przy kościele św. Macieja. Imaginowana akwaforta F. B. Wernera z 1760 r. Za R. Len 1997, 78

grobu Angelusa Silesiusa (Jana Schefflera), naruszając zapewne wcześniejsze pochówki. Ten poeta, mistyk i teolog w 1653 r. złożył katolickie wyznanie wiary i na bierzmowaniu przyjął imię Angelus i jako kapłan świecki zamieszkiwał w klasztorze krzyżowców, gdzie zmarł w 1677 r. i został pochowany w kościele św. Macieja (Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 6, 9). W najbliższym czasie, po zakończeniu remontu kościoła św. Macieja, planowane są badania wykopaliskowe na placu przy świątyni.

Cmentarze przy kościołach św. Agnieszki jak też św. Macieja dostępne były w średniowieczu również dla świeckich (Goliński 1997, s. 139). W początkach XVI w. krzyżowcy mieli pod opieką 30 biedaków, w drugiej dekadzie XVI w. – 41 osób, którymi opiekowało się około 10 braci zakonnych (Słoń 2000, s. 131–147), a w 1738 r. – 45 zakonników (Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 8).

W kościele św. Macieja, w sieni północnej, wmurowane są dwie tablice epitafijne z piaskowca, upa-

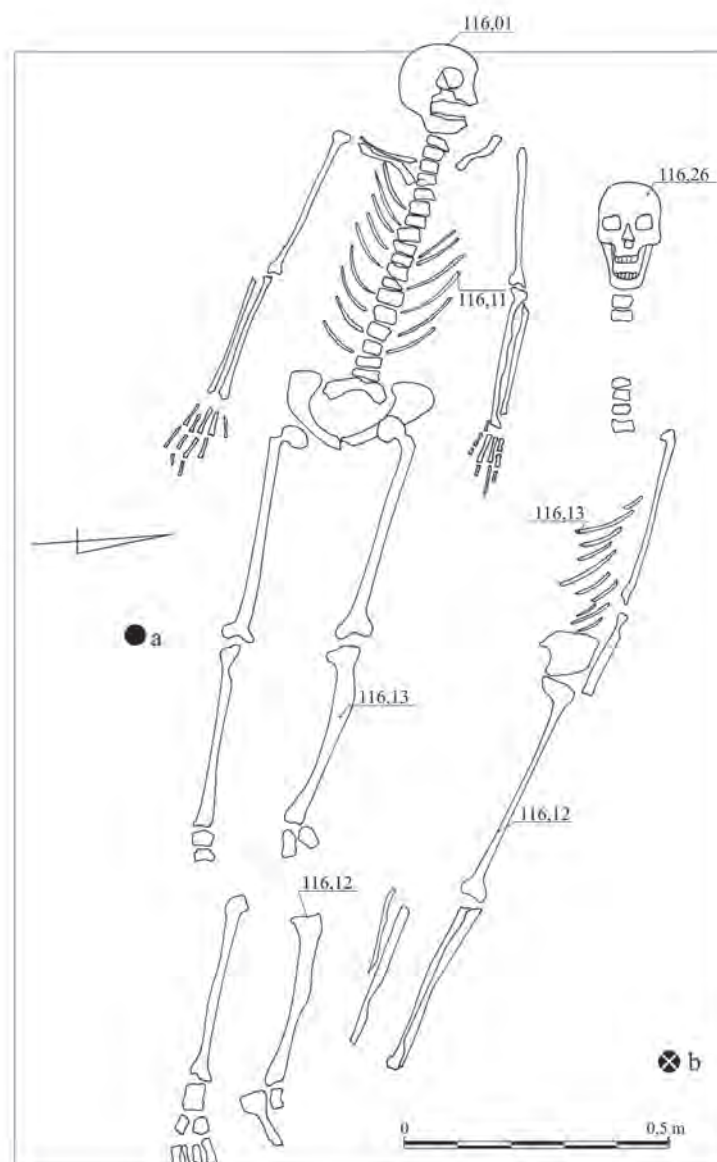

Ryc. 2. Wrocław, ul. Szewska. Profil wykopu IV (przyłącze wodociągowe do kościoła św. Macieja), poprzecznego do osi ulicy. 1–9 – oznaczenia jednostek stratygraficznych (4 – mur cmentarny?; 9 – jednostka stratygraficzna, w której odkryto groby szkieletowe); 10 – szalunek. Opracowała N. Lenkow

miętniające mistrzów klasztoru: Henryka Hartmana († 1654) i Jana Weinricha († 1663). W południowej ścianie dawnej kaplicy Krzyża Świętego znajdują się kolejne nagrobki mistrzów zakonu: Bartłomieja Mandla († 1582), Mikołaja Otto († 1590) i epitafium Jana Heinze († 1609). Na ścianie wschodniej umieszczono epitafium mistrza Jana Chryzostoma Neboraka († 1695). Również na zewnątrz kościoła znajduje się architektura sepulkralna. Na fasadzie, od zachodu widnieje fragment gotyckiej płyty nagrobnej z XIV/XV w., pochodzący prawdopodobnie z cmentarza przy kościele św. Agnieszki (Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 22–25, ryc. 13–16).

Na terenie dawnego cmentarza przy kościele św. Macieja, w chodniku przed wejściem do wieży, znajduje się granitowa płyta z dwoma kolistymi otworami obwiedzionymi linią rytą. W średniowieczu tego rodzaju urządzenia (*Lichtstein, Schalenstein*) wykorzystywano w praktykach związanych z kultem zmarłych; otwory wypełniano olejem, łojem lub woskiem i zapalano (Kaczmarek, Witkowski 1997, s. 24). Sama idea jest więc zbliżona do latarni umarłych.

W latach 2005–2007 prowadzony był remont ulicy Szewskiej we Wrocławiu. Wymieniane były media, tory tramwajowe i nawierzchnia ulicy. Pra-

Ryc. 3. Wrocław, ul. Szewska. Rzut poziomy grobów 161, 162 i 164.

a – miejsce znalezienia przęślika; b – miejsce znalezienia różańca.

Rys. N. Lenkow

camiami archeologicznymi z ramienia Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego kierował Jerzy Piekalski. W poprzecznym w stosunku do osi ulicy wykopie (nr IV), pod przyłączy kanalizacyjne, usytuowanym naprzeciw bramy do posesji Szewska 47 i skierowanym w stronę placu przy kościele św. Macieja, natrafiono w 2006 r. na pozostałości 3 grobów szkieletowych oraz fragment muru – prawdopodobnie cmentarnego (ryc. 2). Datowanie tego odcinka muru na średniowiecze, podobnie jak odkryty wcześniej fragment południowy przy budynku szpitala od strony pl. Nankera, nie jest jednoznaczne.

G r ó b 161 (nr dotyczy właściwie jednostki stratygraficznej). Zarys jamy grobowej nieczytelny. Dobrze zachowany szkielet, o dług. 160 cm. Zmarły, *adultus*, ułożony był na wznak, głową skierowaną na zachód, ręce wyciągnięte wzdłuż ciała. Pochówek ten zniszczył groby 162 i 164 (ryc. 3).

G r ó b 162. Pochówek zniszczony od strony południowej przez grób 162. Zarys jamy grobowej nieczytelny. Sądząc z układu zachowanej partii szkieletu, zmarły ułożony był na wznak, głową skierowaną na zachód, lewa ręka wyciągnięta wzdłuż ciała, prawa nie zachowała się. Nie stwierdzono wyposażenia.

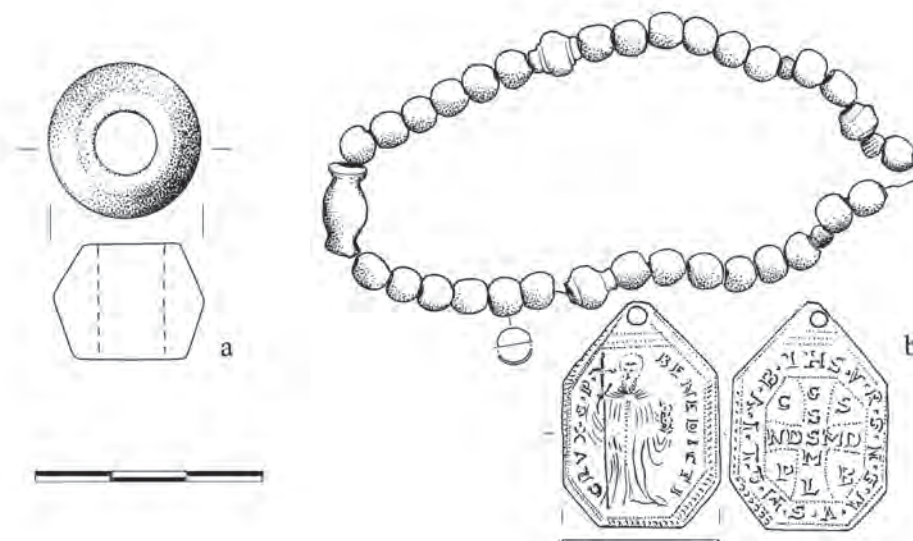
G r ó b 164. Pochówek w większości zniszczony przez grób 161. Zachowały się jedynie kości podudzi i stóp. Sądząc z ich układu, zmarły, *adultus/maturus* ułożony był na wznak, z głową skierowaną na zachód. Nie stwierdzono wyposażenia.

Na podstawie ceramiki jednostka stratygraficzna, w której wystąpiły opisane groby datowana jest na XIV–XV w.

* * *

W rejonie grobu 161 znaleziono przęślik z łupku wołyńskiego. Forma dwustożkowata, barwa brudno-różowo-szara. Średn. 21, wys. 15 mm. Nr inw. 10/06 (ryc. 4a). Przęśliki kamienne pojawiają się na Śląsku w 2. połowie IX w. na obiektach, gdzie stwierdza się intensywne oddziaływania wielkomorawskie, np. na grodzie w Gilowie (Jaworski 2005, s. 262, ryc. 142). Nieporównanie intensywniejsza jest kolejna fala napływu przęślików kamiennych ze Wschodu. Zabytki te, określane mianem przęślików z łupku wołyńskiego, dawniej owruckiego, rozprzestrzeniły się w X–XII w. na teren Europy, w tym także Polski (zob. Gabriel 1988, ryc. 36). Przęślik znaleziony w rejonie grobu 161 datować można na XII w., co jednak wyklucza jego związek z tym, znacznie późniejszym pochówkiem. W rejonie ulicy Szewskiej stwierdzono jednak miejscami występowanie warstwy kulturowej z XII w. i najpewniej omawiany pochówek zniszczył te nawarstwienia.

W odległości około 0,5 m na północ od kości podudzia szkieletu 162 znaleziono różaniec z medalikiem św. Benedykta. Związek tego znaleziska z grobem 162 jest wysoce wątpliwy. Medalik wycięty z blachy mosiężnej, w kształcie siedmiokąta, z otworem u góry. Wys. 31, szer. 21, grub. 0,7 mm. Przywieszony był prawdopodobnie do różańca, z którego zachowały się 33 zielone paciorki z nie-

Ryc. 4. Wrocław, ul. Szewska. Przedmioty znalezione luźno na terenie cmentarza przy kościele św. Macieja
a – przęślik z łupku wołyńskiego; b – różaniec z medalikiem św. Benedykta.

Rys. N. Lenkow

przezroczystej masy szklanej. Zachowały się też 3 znacznie mniejsze paciorki ciemnozielone, które najpewniej umieszczone były na przemian z większymi paciorkami. Średn. paciorków do 6 mm. Nr inw. 16/06 (ryc. 4b).

Na awersie krzyż z rozszerzającymi się ramionami (tzw. św. Benedykta), w których wpisane są litery:

C
S
N D S M D
M
L

co można rozwiązać:

C[RVX] S[ANCTA] S[IT] M[IHI] L[VX]
N[ON] D[RACO] S[IT] M[IHI] D[VX]

Krzyż Święty niech mi będzie światłem

Niech mi szatan nie przewodzi

W polach między ramionami krzyża litery:

C S
P B

co można rozwiązać:

C[RVX] S[ANCTI] P[ATRIS] B[ENEDICTI]

Krzyż Święty Ojca Benedykta

W ośmiokątnej, perełkowej bordiurze litery:

I H S • V • R • S • N • S • M • V • S • M • Q • L • I • V • B •

co można rozwiązać:

I[ESV] H[OMINVM] S[ALVATOR] V[ADE] –
R[ETRO] S[ATANA] N[ON] S[AVDE] M[IHI]
V[ANA] S[VNT] M[ALA] Q[VE] L[IBAS] I[PSE]
V[ENENA] B[IBAS]

Jezus zbawca ludzkości – idź precz szatanie, nie nakłaniaj mnie do złego, złe rzeczy czynisz sam pij swoją truciznę

Na rewersie w ośmiokątnym otoku perełkowym widoczny jest święty Benedykt trzymający w prawej ręce krzyż, w lewej kubek, z którego wysłizguje się żmija (wąż). W otoku napis:

CRVX • S[ANCTI] • P[ATRIS] • BENEDICTI

Krzyż Święty Ojca Benedykta

Medaliki św. Benedykta należą w XVII–XVIII w. do dość popularnych znalezisk w Polsce i odkrywane są głównie na cmentarzyskach, co nie dziwi, zważywszy że Święty ten uznawany jest za patrona dobrej i szczęśliwej śmierci. Medaliki te, z przytoczeniem analogii z ziem polskich i Europy zostały w ostatnim dwudziestolecu szerzej omówione (Szczaniecki 1987; Białobłocki 1991/92; Wiewióra 1995; Chudzińska 1998). Z nowszych odkryć przytoczyć można znaleziska z Gliwic (Furmanek, Michnik 2004, s. 412, ryc. 2:1,2) i Gdańska (Trawicka 2007, s. 58–59, nr 2020) oraz dawniejsze znalezisko z Lubiąża (Witkowski 1990, ryc. 26).

Z trzech podstawowych form omawianych medalików – siedmio/ośmiokątnych, owalnych i krzyżowych, okaz wrocławski należy do grupy pierwszej. Z kolei B. Chudzińska (1998, s. 29–33) wydzieliła roboczo, na podstawie przedstawień postaci św. Benedykta, 4 grupy (określonych jako odmiany) medalików. Medalik wrocławski należy do odmiany pierwszej: św. Benedykt w postawie stojącej trzyma w prawej ręce krzyż, a w lewej kubek, z którego wysłizguje się żmija (wąż), co nawiązuje do legendarnych wydarzeń z życia Świętego.

LITERATURA

- Białobłocki K.
1991/92 *Zespół medalików z wykopalisk archeologicznych w Lubiniu pod Kościanem*, *Slavia Antiqua*, t. 33, s. 161–185.
- Burak M., Okólska H.
2007 *Cmentarze dawnego Wrocławia*, Wrocław.
- Chudzińska B.
1998 *Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowy na Podhalu*, Kraków.
- Furmanek M., Michnik M.
2004 *Dewocjonalia z cmentarza przy kościele p.w. Wszystkich Świętych w Gliwicach*, *Rocznik Muzeum w Gliwicach*, t. 19, s. 399–420.
- Gabriel I.
1988 *Hof- und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigard/Oldenburg*, [w:] *Oldenburg – Wolin – Staraja Ladoga – Nowgorod – Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters* (=Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 69), Mainz am Rhein, s. 103–291.
- Goliński M.
1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, Wrocław.
- Jaworski K.
2005 *Grody w Sudetach (VIII–X w.)*, Wrocław.
- Kaczmarek R., Witkowski J.
1997 *Kościół św. Macieja (Przewodnik)*, Wrocław.
- Krupiński T.
1983 *Szczątki kostne z kościoła św. Idziego (XIV–XV w.), cmentarza przy ul. Szewskiej (XIV–XV w.) i przy kościele św. Krzysztofa (XV–XVI w.) we Wrocławiu*, *Materiały i Prace Antropologiczne*, t. 104, s. 21–33.

Kwiatkowska B.

- 1987 *Wrocławskie szczątki kostne z różnych stanowisk od XIII do XVIII w. w ujęciu antropologicznym*, *Studia Archeologiczne*, t. 15 (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 771). Wrocław, s. 125–132.

Len R.

- 1997 *Fryderyka Bernarda Wernera Topografia Wrocławia*, Wrocław.

Słoń M

- 2000 *Szpital średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa.

Szczaniecki P.

- 1987 *Święty Benedykt*, Tyniec.

Trawicka E.

- 2007 *Zabytki metalowe ze stanowiska 5 w Gdańsku – Hala Targowa*, *Archeologia Gdańska* 3, Gdańsk, 57–66.

Wiewióra M.

- 1995 *Medalik świętego Benedykta odkryty podczas badań zespołu klasztoru w Trzemesznie. Studia z dziejów kultu religijnego*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich (red.), Opole, s. 433–442.

Witkowski J.

- 1990 *Inwentarz zabytków ruchomych odkrytych w krypcie kościoła pocysterskiego w Lubiżu*, w: *Lubiż. Klasztor Cystersów. Wyniki badań z lat 1988–89*, Wrocław (wyd. powielane Wojewódzkiego Ośrodka Archeologiczno-Konserwatorskiego we Wrocławiu).

Wrocław

- 1999 *Wrocław na planach XVI–XX wiek*, H. Okólska (red.), Wrocław.

prof. dr hab. Krzysztof Wachowski

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Archeologii

ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław

e-mail: krzysztof.wachowski@archeo.uni.wroc.pl